

יעקב רבי

השואה וצמצום „הממד האלוהי“

(למאמרו של אברהם קורמן)

מאמרו של אברהם קורמן הוא דוגמה עוד-אחת לחולשת-הדעת הנוראה שהקבה השואה — או שבדין היה שתקב — ליהודים מאמינים שהם בה-בשעה הוגים בנגלות ובנסתרות. בשום פנים לא אֶתְּפֶס למסקנה הזולה, שגיא-ההריגה אשר הקיף יבשת ומלואה, ו„הפתרון הסופי“ אשר מוֹנֶה לאחינו בני ישראל וכמעט מוצֶה עד תום, ותאי הגאזים ובתי המשרפות, ומיליון הילדים שנִסְפו (זוועה שכנגדה יחווירו כל העקידות אשר מעולם, ולהבדיל — כל הקורבנות למוֹלֵךְ מני קדם), — שכל זה מוכרח להביא את האיש המאמין לכפירה גמורה בהשם-יתברך. רחוקה ממני טענה כזאת דווקא באשר אגנוסטיקן אני וברי לי דבר אחד ויחיד — שגם מציאות האֵל וגם אי-מציאותו הם היגדים שאינם ניתנים להוכחה.

ואדרבה: שואת יהודי אירופה, או גם מסכת-מאורעות חמורה ממנה שבעתיים, יכולות להתיישב יפה עם הנחת קיום האלוהים כפי שהרהו והגוהו פילוסופים משכבר: אֵל טמיר ונעלם ונעדר תארים, אשר לא ישיגוהו משיגי הגוף (או כמו שנאמר: „אילו ידעתיו — והייתי אני עצמי אלוהים!“). בעצם, משהו מטופס-האלהות הערטילאי הזה כבר מרומז במקרא, פעם אחת, בדברי אלוהים המשיב לאיוב מן הסערה ומעמידו על אי-יכולתו הבסיסית להבין ומה-גם לדון את חוקיו ומשפטיו.

אם כן, למה רגשו שלומי-אמונים, ובייחוד משכילים ומתפִלְסִפִים שבהם? הקורא את מאמרו של מר קורמן אינו יכול שלא לחוש במנוסתו המבוהלת מן הכורח להודות במשבר האמונה, ובקוצר-ידה של תפיסת-עולם הנשענת על „מנהיג הבירה“ שהוא כל-יכול וכל-יודע. ושוב נטעים ונאמר, שמשבר זה אין פירושו בהכרח ערעור האמונה, אלא הרהורים נוגים, מיאשים, על ערכה ו„כדאיותה“ של האמונה, על הרלוואנטיות של „מנהיג הבירה“ והנהגתו לגבי בריות-בני-אדם בכלל ולגבי ישראל עם-סגולה בפרט. כדי לגונן על הרלוואנטיות הזאת, גם אחרי תהפוכת השואה, וכדי לקיים את חזקתו של האֵל בתור מקור המוסר ובתור מיטיב עם ברואיו ובייחוד

עם הטובים, הישרים והחפים, מגייס אברהם קורמן את כל ידע־האשכולות הפנומנאלי שלו, ממורשת ישראל לדורותיה ומחכמת־הגויים הקדומה והחדשה, מן הפילוסופיה ומן המדעים ומן הספרות. ריבוי האסמכתות, גיבוב האסמכתות, מעורר דימוי של עיר נצורה: מי שבא במצור אינו בורר הרבה בטיב החומרים שהוא בונה מהם קל ודייק. קשה להתווכח עם מר קורמן לא רק משום שקשה בכלל להתווכח עם איש דתי — וכל שכן כשהוא חש שהמצב האנושי־הקיומי מתנגש עם הרלוואנטיות של אמונתו — אלא משום שחומר־הטיעון שלו הוא כה „רבגוני“, מן הגורן ומן היקב, מן הקודש ומן החול, עד שבר־פולגתא שלו אינו יודע במה להתחיל ובמה לסיים. פתח המחבר ב„כד“ והמתדיין עמו מבקש להעמידו על שברו של אותו „כד“ — וכבר אמור המתווכח להתייחס ל„חבית“ המועלית בעסק רב על שולחן הדיונים. ועל הכול יססה קצף, זעם, קוצר־רוח, כעין סירוב עקרוני להודות או אף להודות־במקצת לטענה־שכנגד. ובתוך כך אין בעל־המאמר חש איך הוא עושה שירות רע לאמונה ולמושא־האמונה האלוהי. נדרשים אנו להסכים, שהתרשים או התסריט של השואה כבר היה מוכן ומזומן „לפני שלושת אלפים שנה“, בתוך התייעוד התורני־נבואי הישראלי. ובכן, אפילו אם נניח שזוועה קאטאקליסמית כזו תוכננה על תנאי, כפונקציה של התנהגות אנושית נפסדת, מרושעת, ולא כגזירה דטרמיניסטית שאין ממנה מנוס — הלוא נורא לייחס לאלוהים, לאלוהי ישראל, את ה„השואה“ של סקיצה מוקדמת של „הפתרון הסופי“ כפי שעתיד היה להיחרץ בוואנזה! כן, גם אם נניח שרוב פאיי־עולם חטאו, וישראל חטאו, שְאֵל חטאו, — האומנם היה צורך למתוח את שורת הדין האלוהי עד ה„אומשל־אגפ־לָצָה“, עד הגיטאות המתייסרים במכות שאינן כתובות בכל ספרי ההיסטוריה כולם, ועד מחנות־המוות?

במקום אחר אומר מר קורמן, פחות או יותר, שהשואה היא אשמת אירופה המודרנית כולה. נקל להסכים עם טענה זו, אבל מה שייך? כלומר, מה לזה ולאמונה רמה ביחידו־של־עולם? האם משום שגויי היבשת חטאו — חטא שאפשר לתארו־כמו במושגים ראציונאליים וברצף של סיבה ומסובב — יצא קצף נורא מאין כמוהו על עמך ישראל דווקא, ובהם שלומי־אמונים לרוב, נוהרים בקלה כבחמורה ומורגלים בצקון־לחש של תפילה ואומרי תהלים ומשלימי מניין של מאה ברכות ביום? או שמא את חטאת אירופה הוצרכו לרצות רבבות ילדי ישראל, עוללים ויונקים ותינוקות של בית רבן? ואפילו כן, כלום מאמין מר קורמן שאלוהים נתן את הסאנקציה שלו לעקדה נוראה זו?

אלא תאמר, שזו דרכה של היהדות במשך דורות ארוכים, שייחוסה אל האלוהים היה מעורב, הכול לפי מה שהשעה צריכה. אינני מתכוון בזה להתפתחות אמונת הייחוד למן המונולאטריה הקמאית (עבודת אל לאומי או מקומי אחד, שאיננו בהכרח אל יחיד בעולם) עד למושג־האלהות הצרוף של הפילוסופים; אלא כוונתי לכך שכשם שנאמר על התורה ששבעים פנים לה, כך ניתן לומר ש„שבעים פנים לאלוהים“. אלוהים הוא כל־יכול, כל־יודע, כל־צודק, והוא יודע מדוע דרך רשעים צלחה לעת־מצוא — ובה־בשעה עָרַב הוא למתן שכרם של צדיקים, אם בעולם הזה, כפי שאירע לאיוב, ואם בעולם הבא. יש שהוא אל קנא ונוקם (לא רק בערפילי ימי

קדם, אלא כפעם בפעם במרוצת הדורות), ויש שהוא אל רחום וחנון השומע לשוועת עמו ישראל. לכאורה, האל הנעתר לתפילותיהם של בני-אדם בשר-ודם ומבטל כביכול את רצונו מפני רצונם — הוא סתירה מניה-וביה לאל הכול-יכול והכול-יודע לעולם ועד, וכל-שכן שאין האלוה הוה מתיישב עם אלוהיהם הטמיר והנעלם ונעדר-התארים של הפילוסופים. אבל אפילו הוגי-הדעות המובהקים, והרמב"ם בראשם, שהאל משולל-הדמות ניצב בראש הגותם ושהעריכו את האמונה בו כאמונה אמונית, עמדו עם זאת על הצורך ועל החובה שבאמונה הכרחית, אמונה באל האישי שאפשר להתחטא ולהתחנן בפניו ולהודות לו על רוב חסדו. ואת "האמונה ההכרחית" ראה הרמב"ם לא רק כוויתור והנחה לפשוטי-עם, הלוקים בקוצר-המשיג, אלא גם כמצווה שחכמים הלנים בעומקה של פילוסופיה חייבים בקיומה*. בהורותו כן, ודאי שהדין היה עם הרמב"ם מבחינה פילוסופית ומבחינה הרקע החברתי-תרבותי של זמנו. שהרי נורא ואיום הוא לנפש האדם להיות שרויה תדיר עם אל ערטילאי, לא-אישי, מוחלט אך משולל כל תכונה שאפשר לדמות אליה תכונות אנושיות.

אפס-כי באומרנו שייחוסה של היהדות לאלוהים היה במשך דורות ארוכים יחס מעורב, הכול לפי מה שהשעת צריכה, הריני מתכוון בעיקר להעזתם של חכמי נגלה ונסתר לחולל רדוקציה במושג האלהות, להצניע ולצמצם את ממדי היכולת והידעיה של האל. ביטוי ראשון לכך הוא ההבחנה בין הסיבות של חורבן בית ראשון (עבודה זרה, וגילוי-עצמות הכרוך בה במידת-מה) וחורבן בית שני (שנאת-חנים). סיטואציה אנושית בכולה היא שגרמה לחיסול הקוממיות בידי מלכות רומי. ו,בל אחטא בקולמוסי: כלום לא היה אלוהים עצמו, זאת הפעם, מושא של החורבן — שהרי ישראל גלו ושכינה גלתה עמהם!

כאן פינה-ויתד להעזת החריפה פי-כמה של הקבלה הלוריינית מקץ אלף וחמש מאות שנה. העולם שרוי בגלות, הורו מקובלים אלה, והשכינה שרויה בגלות: דין הסיטואציה האלוהית כדין הסיטואציה האנושית, ובידי האדם לתקן מצב מעוות זה, להעלות „ניצוצות“, להרחיק „קליפות“ ולקרב את הגאולה — לשכינה ולבני-תמותה כאחד! גם האל צריך ישועה, כביכול, ובידי האדם להושיעו... כאן שורש ההומאניזציה, אם לא הסקולאריזציה, של תולדות ישראל במבואי העת החדשה: הומאניזציה אשר עליה תיכון בבוא היום תנועת השיחרור הלאומי של העם היהודי.

דווקא הרדוקציה של ממדי האל האישי הקלה על יהודים לשמור לו אמונים כמות-שהוא, גם בשעות מרות מאוד של „הסתר פנים“, של רדיפות ושמדות ופרעות. „האמונה ההכרחית“ מחד גיסא, וידיעת מיגבלות האלהות „השרויה בגלות“ מאידך גיסא, קיימו איך-שהוא את ישראל כעם חפץ-חיים. ואולם השואה של ת"ש-תש"ה לא היתה מהדורה עוד-אחת של גזירות ופרעות ושמדות וכו': היא היתה מהות

* ראה מאמרו רבי-העניין של פרופ' משה (מארווין) פוקס, „התפילה במחשבת הרמב"ם“, בקובץ התפילה בישראל — המושך והידוש, תשל"ח.

חדשה מעיקרה, מסכת-מוראות ללא תקדים כמותי ואיכותי. לא ייפלא שיהודים רבים אשר חוו את השואה — ולא דווקא „אתאיסטים מבטן ומלידה” — לא יכלו עוד ליישב את התנסותם וחוויתם המזוועת עם ממד כלשהו, אפילו צנוע ו„שרוי בגלות”, של אל רחום וחנון. השואה הותירה לפליטה, לכל המוטב, את האל האחר, של הפילוסופים, זה האל הערטיילאי והבלתי-נתפס-בחושים, המשולל כל רלוואנטיות ל„כאן” ול„עכשיו” של הוויה אנושית.

IN THIS ISSUE

The late Tzvia Lubetkin-Zukerman

- In her memory we bring here excerpts from what shortly after arriving here (in 1946) relating what she had witnessed and experienced personally during the last days of the Warsaw Ghetto uprising.

Research

- **Yehuda Bauer**, Head of the Institute for Contemporary Jewry of the Hebrew University — Jerusalem, brings a renewed research; made possible on the strength of material recently released of publication in London on the background of Joël Brand's mission from Hungary, regarding the deal proposed by the Germans. In this research Y. Bauer makes matters appear in a light different from what was hitherto accepted.
- **Jesaia Jellineck**, from Haifa University, who devotes himself to research on the fate of Croatian Jewry during the war, here deals with the fate of Serbs, Jews and Gypsies under the rule of the puppet government of "Free Croatia".
- **Haim Genisy**, of Bar Ilan University, sums up the U.S. immigration policy during those fateful years and he analyses its impact upon the rescue of Jews from Nazi occupied Europe.
- **Dov Levin**, from the Institute for Contemporary Jewry of the Hebrew University, has done a comprehensive study on the Jews in the Baltic countries under Soviet rule. Here, the focus is on Lithuanian Jewry during the years 1940-41. He was able to use official Soviet documents.
- **Israel Bialostotzki** reviews the fate of the Jewish community at Lodz under German rule, when the city was annexed to the Third Reich; and part the community survived nearly to the end of hostilities on Polish ground.

Articles

- **Abraham Korman** and **Jacob Rabbi** take part in the soul-searching discussion on Alexander Donat's essay, published here, that has aroused great interest in the subjects he covered.
- **Haim Shatzker** criticises the generally accepted approach to the way consciousness of the Holocaust should be brought home to pupils in Israel. He also brings forward a proposal of his own how to deal with the matter.

Testimonials

- **Frederick van Eugen**, of the Dutch resistance fighters and rescue workers, relates his activities in assisting Jews, when his country was occupied by the Germans during World War Two.
- **Miriam Yechiely**, of Kibbutz Nir David, was one of the members of the Hashomer Hatzair pioneer movement, who tried to keep going during the war years while in the Soviet Russia. On the strength of records, written at the time and kept by her, she relates what happened to her from her flight from her home town of Rowno (Poland), her being imprisoned and sent to Soviet camps.

Books

- **Benjamin Eckstein** reviews books printed in Germany. These, together with material collected in Austria, show that the Non-Jews in Austria were aware of what was being done among them and on their soil.